

גר קטן

זאב מונק

- א. הקדמה
- ב. חידוש רב הונא
- ג. עיון בשיטת התוספות בסנהדרין
- ד. סיכום

א. הקדמה

במאמר זה נדון בסוגיה במסכת כתובות המביאה דין של רב הונא בעניין גיור קטנים שלא עם אביהם. בסוגיה יש שאלות רבות שעולות וצצות מכל זווית, ורבים רבים כתבו עליה וניסו להבין אותה כל אחד בדרכו. במאמר, ננסה לסדר את הסוגיה על פי שיטות המפרשים, דרך ביאור שלוש שאלות יסודיות במהלך הגיור המדובר: זכייה עבור נוכרי, זכייה עבור קטן וקבלת מצוות בגיור קטן.

ב. חידוש רב הונא

אמר רב הונא: גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין. מאי קמ"ל? דזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו, תנינא: זכין לאדם שלא בפניו, ואין חבין לאדם שלא בפניו! מהו דתימא עובד כוכבים בהפקירא ניחא ליה, דהא קיימא לן דעבד ודאי בהפקירא ניחא ליה, קמ"ל דהני מילי גדול, דטעם טעם דאיסורא, אבל קטן – זכות הוא לו.

(כתובות יא, א)

רב הונא אומר שבית דין יכולים לגייר קטן על דעתם מכיוון שזו זכות בשבילו להיכנס תחת כנפי השכינה. בניגוד לעבד גדול שכבר נוח לו בהפקרות ובחופשיות שלו, לקטן נוח מלכתחילה להיכנס לעולם של תורה ומצוות. לפיכך למרות שאין דעתו של הקטן נחשבת, מכיוון ש'זכין לאדם שלא בפניו'¹ בית הדין מזכים לו את הגרות.

אולם, טיעונו של רב הונא שניתן להסתמך על זכין גם בקטן וגם בגוי דורש בירור וזאת ביחס לגמרא בבבא מציעא:

1. דין "זכין לאדם שלא בפניו" מבוסס על דין שליחות, ואומר שיש ביכולתו של אדם להקנת חפץ וכדומה לאדם אחר, גם ללא דעתו מכיוון שניתן להניח שהוא חפץ במצב, אם כן אנו יכולים לדמיין שהוא מאשר את השליחות. לקמן ננסה להגדיר את דין זכין באופן מדויק יותר.

רבינא אמר: נהי דשליחות לנכרי לית ליה, זכיה מדרבנן אית ליה. מידי דהוי אקטן, קטן לאו אף על גב דלית ליה שליחות אית ליה זכיה מדרבנן. הכא נמי לא שנא. ולא היא, ישראל אתי לכלל שליחות, נכרי לא אתי לכלל שליחות.

(בבא מציעא עא, ב)

רבינא משווה בין נכרי לקטן. כמו שקטן, למרות שאינו יכול לשלוח שליח, חכמים קבעו שאחרים יכולים לזכות לו (והרי הם כעין שליחים שלו), כך גם נכרי למרות שאין בו דין שליחות חכמים תיקנו לו זכייה על ידי אחרים.

הגמרא דוחה השוואה זו וזאת מכיוון שקטן דין שליחות עתיד להיות שייך בו ולכן חכמים תיקנו לו 'זכין', לעומת נכרי שלא עתיד להגיע לידי שליחות וחכמים לא תיקנו לו 'זכין'.

ניתן ללמוד מגמרא זו שני דינים:

1. בנכרי אין דין של זכין, אפילו לא מדרבנן.

2. בקטן יש דין של זכין אבל הוא רק מדרבנן.

הדברים הללו קשים מאוד על הגמרא שלנו משתי סיבות:

א. הגמרא שלנו מדברת על הטבלת גוי לשם גרות מדין זכין ומכיוון שכרגע הוא גוי אין תחול הגרות מדין זכין?

ב. בנוסף, מכיוון שבקטן אין דין 'זכין' מדאורייתא אלא רק מדרבנן. האם רב הונא מציע לגייר קטנים רק מדרבנן?

הראשונים מביאים מספר אפשרויות לתרץ את הקושיות על ידי ביאור אופן פעולת הגיור.

ב.1. הבנה ראשונה – שיטת התוספות בכתובות

התוספות (יא, א ד"ה מטבילין אותו) מתמודד עם הבעיה של זכייה לנוכרי בשתי דרכים.

אפשרות ראשונה היא ש'גרותו וידו באים כאחד'. התירוץ מסתמך על הדין בעבד של 'גיטו וידו באין כאחד'. הגמרא בגיטין (עז, ב) מסתפקת איך עבד יוצא לחופשי, והרי מה שקנה עבד – קנה רבו? ועונה שם הגמרא שגיטו וידו באין כאחד. כלומר, הוא קונה את הגט באותו הרגע בו הוא זוכה בידו. כך גם פה, הגר זוכה בגרות באמצעות שליחות באותו הרגע בו הוא נעשה ישראל שבו כאמור יש דין של שליחות.

אפשרות שנייה מסתמכת על הסברו של רבינא להבדל בין קטן לגוי. ראינו שחכמים לא תיקנו לגוי, בשונה מקטן, זכין מכיוון שהוא לא עתיד להגיע לדין זכין מדאורייתא. אולם כאן, אנחנו רואים שהוא עתיד להגיע לדין של זכין – שהרי הוא עומד להיות יהודי אחר הגיור, ולפיכך חכמים תיקנו גם לו זכין.

על פי הבנה זאת הגרות תחול רק מדרבנן כיוון שכל שעשינו הוא להשוות את דינו של הגוי לדין הקטן – ששליחות וממילא גם דין זכין קיימת אצלו רק מדרבנן.

שני התירושים השונים לא מתמודדים עם הבעיה של זכין בקטן (שכפי שנתבאר לעיל שייך רק מדרבנן). ובאמת התוספות נאלצים לומר שהגיוור כאן מועיל רק מדרבנן. נקודה זו יוצרת בעיה. ממהלך הסוגיה ברור שניתן לו להתחתן עם יהודייה. אך, אם כל הגיוור חל רק מדרבנן, איך ניתן לאדם שמדאורייתא הוא עדיין גוי גמור להתחתן עם יהודייה ולהיפך?!

חייבים להסיק מפה שתוספות סוברים שרוב הונא סובר כדעת מי שאומר שיש ביד חכמים לעקור דבר מהתורה בקום עשה. כלומר, חכמים התירו כאן דברים שאסורים מהתורה, כיוון שסברו שזה נצרך מסיבה מסויימת, מובן שיש בדבר דוחק לא קטן.

ובאמת בסוף דבריהם, תוספות מעירים שלגורסים (הרשב"א) שיש זכין לקטן מדאורייתא יהיה יותר פשוט והגרות תחול מדאורייתא.

ב.2. הבנה שנייה – שיטת הרשב"א² – כפשט הסוגיה

הרשב"א גורס אחרת בגמרא בבבא מציעא ולגרסתו ניתן לבאר את הסוגיה באופן פשוט יותר.

רבינא אמר: נהי דשליחות לנכרי לית ליה, זכיה מדרבנן אית ליה. מידי דהוי אקטן, קטן לאו אף על גב דלית ליה שליחות אית ליה זכיה. הכא נמי לא שנא. ולא היא, ישראל אתי לכלל שליחות, נכרי לא אתי לכלל שליחות.

על פי גרסת הרשב"א יוצא שזכייה בקטן אינה מדרבנן, אלא לגמרי מדאורייתא, שכן למרות שאין שליחות לקטן, יש אפשרות לזכות לקטן (למרות שבעצם זה מדין שליחות). אם כך, הקושיה השנייה לא שייכת כלל, ואת הקושיה הראשונה הוא מתרץ ש"גירותו וזכותו באין כאחד", כפי שהציעו גם התוספות לעיל.

אם כן, לפי הרשב"א הגירות תעבוד לכתחילה מדאורייתא. אין שום בעיה לזכות עבור קטן. לגוי אין בעיה לזכות כי גירותו באה עם זכייתו והכול בא על מקומו בשלום.

ב.3. הבנה שלישית – שיטת התוספות בסנהדרין

התוספות בסנהדרין (סח, ב ד"ה קטן) התעסק בשתי הקושיות ותירץ את שתיהן. תירוץ לקושיה הראשונה:

2. הרמב"ם פסק שתמיד יש זכייה עבור קטן ולכן נראה שגם הוא סובר כמו הרשב"א.

מיהו הא לאו קושיא היא דא"כ תיקשי לן כל גרים היאך מטבילין אותן אלא כיון דזכייתו וידו באין כאחד שאני.

(תוספות סנהדרין סח, ב ד"ה קטן)

התוספות אומר שאין מקום לשאול כיצד נגייר אותו מדין 'זכין' כאשר הוא נכרי והרי אין 'זכין' לנכרי, שאם כן תשאל על כל גרים איך מגיירים אותם, הרי כל גירות היא מדין 'זכין'. אלא ברור שבכל מצב גירותו וידו באין כאחד.

תוספות מחדש פה חידוש עצום – כל גיור הוא מדין של זכייה שבית דין מזכים למתגייר. החידוש הנ"ל לא תירץ את הקושיה השנייה ולכן תוספות, שהתקשה גם בקושיה השנייה, נאלץ לחזור ולתירץ בדרך אחרת.

ונראה דזכייה דגירות לא דמי לשאר זכיות דמה שב"ד מטבילין אותו אינם זוכין בעבורו אלא הוא זוכה בעצמו ובגופו שנעשה גר ונכנס תחת כנפי השכינה.

התוספות לא נוקט עמדה בשאלה של הגרסאות, הוא מביא את שתי האפשרויות מבלי להכריע מה הגרסה הנכונה.

לפי גרסת הרשב"א והרמב"ם, כמו שאמרנו, לא קשה. מכיוון שיש זכייה לקטן מדאורייתא, הגירות של רב הונא חלה מדאורייתא.

לפי גרסת הרמב"ן, צריכים התוספות להסביר איך ייתכן שהגירות פה תחול אם אין בקטן את דין 'זכין'. התוספות כאן מסרבים בכל תוקף לומר כמו התוספות בכתובות שכל הדין הוא רק מדרבנן. לכן, מחדש התוספות ואומר, "הזכייה בגירות אינה כשאר זכיות". לא באמת כמו שאמרנו שחכמים 'מזכים' לו את הגירות אלא "הוא זוכה בעצמו שנכנס תחת כנפי השכינה". כלומר, הוא זוכה לגמרי בעצמו, כעין קטן שמוצא מציאה וזוכה בה. לכן הגירות חלה מדאורייתא ולא קשה שאין בקטן 'זכין'.

אבל אם כך, איך הוא מסתדר עם דברי הגמרא הבאים:

מאי קמ"ל דזכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו. תנינא זכין לאדם שלא בפניו, ואין חבין לאדם שלא בפניו! מהו דתימא עובד כוכבים בהפקירא ניחא ליה, דהא קיימא לן דעבד ודאי בהפקירא ניחא ליה, קמ"ל דהני מילי גדול, דטעם טעם דאיסורא, אבל קטן – זכות הוא לו.

(כתובות יא, א)

איך הוא יכול לומר שזה לא פועל מדין זכין כאשר לכאורה הגמרא אומרת במפורש שזה כן מדין זכין?

ממשיך התוספות ומסביר: "היינו משום דאם היתה חובתו לא היה לב"ד להתמצע להכניס גופו בדבר שיש לו חובה". כלומר, זה לא באמת מדין 'זכין', אבל אם זו הייתה חובה בשבילו חכמים לא היו נכנסים לסיפור הזה וגורמים לו להיכנס לגירות כאשר זה חובה בשבילו. אבל כרגע שאנחנו יודעים שזו זכות בשבילו חכמים יכניסו אותו לתהליך שיגרום לו לזכות בגירות של עצמו ולהיכנס תחת כנפי השכינה.

ג. עיון בשיטת התוספות בסנהדרין

היחס בין חלקי התוספות לכאורה מעורר קושי. מצד אחד התוספות אומרים שכל גירות הינה מדין 'זכיה'. הם כותבים שבית הדין ממש מחילים את הגירות והגר צריך אפשרות לזכות בדין 'זכין'. עד כדי כך, שמפאת חוסר היכולת שלו לזכות כך, היינו צריכים להגיע לדין של גירותו וידו באין כאחד.

הרב אלישיב בהערותיו גם הלך באותו כיוון ואף הקצין אותו על ידי דיוק מדברי התוספות:

והנה בביאור הא דאיתא בסוגיין דמהני הגירות מדין זכין נראה, דהא דגירות צריכה ב"ד אין פירושו שהב"ד רק פוסקים ומורים הוראה שהוא מתגייר אלא שהב"ד הם עושים את עצם הגירות והם אלו שעושים את החלות ואם טובל בלי ב"ד אי"ז כלל מעשה גירות, ועי' בתוס' בסנהדרין (סח, ב ד"ה קטן) שהקשו איך זכין לעכו"ם והא אמרינן באיזהו נשך דכיון דלא אתי לכלל שליחות לית ליה זכיה, ותי' דלאו קושיא היא דא"כ תיקשי כל גרים היאך מטבילין אותן, אלא כיון דזכייתו וידו באין כאחד שאני עיי"ש, וחזינן מדברי התוס' דגם בגדול בעינן לתורת זכיה ולא רק בגר קטן, והיינו כנ"ל דבכל גירות, הב"ד הם אלו שעושים את חלות הגירות ומזכים לגר את יהדותו, ולכך גם בגר גדול בעינן לתורת זכיה.

(הערות הגרי"ש אלישיב כתובות יא, א)

הרב אלישיב מסביר שכל גירות נובעת מדין זכיה, כך שבית הדין זוכים לאדם וממש מכניסים אותו תחת כנפי השכינה. בית הדין לא רק מעין עדים או פוסקים שמאשרים את הגירות אלא הם מחילים עליו את הגירות. הוא מביא ראיה לכך מתירוץ התוספות בסנהדרין לקושיה הראשונה. שם הם אמרו שכל גירות חלה מדין זכיה.

מצד שני, בתירוצם לקושיה השנייה, מסבירים התוספות שדין גיור אינו מדין זכין כלל אלא הגר זוכה בעצמו להיכנס תחת כנפי השכינה. בית דין הם רק כלי לגרום לו לזכות בגירות.

נראה שניתן לתרץ קושי זה על פי דברי רבי שמעון שקופ על הסוגיה:

אלא דענין הזכיה הוא על עיקר הגירות, היינו דענין גירות הוא להקדישו לשמים, כענין כל הקדשות ליחדו לגבוה, וכמו שאמרו במקדיש עבדו שהכוונה להיות עם קדוש, וענין הקדש זה עושים בית דין שמקדשים אותו להיות מוקדש

לגבוה. ובוזה יובנו דברי התוספות סנהדרין דף מ"ח ע"ב שכתבו שם בענין זה דגר קטן דמהני הזכיה על ידי הבית דין, משום דבהך זכיה נעשה ישראל, משום דכל גר נעשה על ידי זכיה, וע"כ משום באים כאחד, יעו"ש, ולכאורה למה צריך בגדול המתגייר ענין זכיה, אלא דסברי דענין זה דמצרכינן בגירות דוקא בית דין הוא משום דבית דין מקדשים אותו לגבוה, דזה רחוק לומר דהיכא דצריך בית דין לקיום הדבר חשוב בית דין כשלוחים של הבעל דבר, דלפי זה בקדושין דצריך עדים לקיום הדבר היה ראוי גם כן לומר דיהיו שלוחים של המקדש, ואם כן איך מהני לרבי מאיר קדושין בנכרי לאחר שיתגייר, דודאי צריך עדים בשעת מעשה של קדושין, ואין שליחות לנכרי, אלא נראה דענין הזכיה הוא כמו שכתבנו, מפני שהם מכניסים אותו לרשות הגבוה, ואין להם כח להקדיש איש זר לגבוה כי אם על ידי זכיה, ואף דאין זכיה לנכרי על זה הוכיחו שבכה"ג אמרינן באים כאחד.

(חדושי ר' שמעון שקופ כתובות סימן כא)

רבי שמעון שקופ שואל על התוספות בסנהדרין, מדוע צריך זכיה בגיור גדול, הרי הוא יכול לזכות בעצמו. הוא מסביר שצריך את בית הדין כי באמת בית הדין "מקדשים אותו לגבוה". גיור הוא כעין הקדש שבית דין מקדישים את הגר לשמים.

עכשיו שמתברר שזה כעין הקדש ברור שזה לא כמו 'זכין' רגיל, לפי שיש הבדל גדול בין קניין 'זכין' לקניין הקדש. בקניין 'זכין' האדם המזכה עושה פעולת קניין כעין זכיה עבור עצמו וזוכה עבור האדם שמתכוון להקנות לו. לעומת זאת בקניין עבור הקדש האדם מקדיש את החפץ עבור ההקדש אפילו בדיבור ואותו החפץ נהיה קדוש⁴.

על פי דברי ר' שמעון שקופ ניתן להסביר גם את היחס בין תירוצי התוספות. בקורבן, האדם מקדיש את הבהמה להקדש והיא זוכה בכך שנכנסת לקדושה. כך גם פה, מצד אחד בית הדין הוא הפועל של הגירות ואין לאותו אדם יכולת לעשות זאת בעצמו כמו שלפריה אין יכולת להקדיש את עצמה. מצד שני בית הדין לא 'מזכה' לו את הגירות אלא הוא זוכה ונכנס לקדושה כמו הבהמה שנכנסת לקדושה. לא שייך להגיד פה זכין כי זכין הוא על דבר שיכולתי לזכות עבור עצמי ואני מזכה עבור חברי, פה לא שייך לומר זאת. בית הדין הם כביכול פקידים של ה' יתברך וביכולתם להכניס גויים להיות 'חברי מועדון' שלו, יהודים, ומזה הגוי זוכה ונהנה להצטרף לעם הנבחר⁵.

3. נראה שהכוונה לסנהדרין סח, ב.

4. כמובן שאין צד להגיד שגם בגירות יחול בדיבור כיוון שיש כמה תנאים מקדימים שחייבים להתקיים בעת הגירות.

5. אמנם היו שטענו שעדיף לו להיות גוי מאשר להיות יהודי ולא לקיים מצוות.

כעת מצד הדין הם יכולים לעשות זאת אפילו בעל כורחו, כמו שבהקדש הבהמה נכנסת לקדושה בעל כרחיה. אך "משום דאם היתה חובתו לא היה לב"ד להתמצע להכניס גופו בדבר שיש לו חובה", אין רצוננו לעשות דבר כזה כאשר יש בו גם חוב לאדם. חוץ מזה יש לזכור שיש לגוי גם אפשרויות מעשיות לסרב אם יתנגד למילה, טבילה ואם הוא גדול גם קבלת מצוות.

ג.1. שיטת הרמב"ן

לרמב"ן שיטה שלישית בפתרון הקושיות הללו. הרמב"ן (בבא מציעא עא, ב), סובר שמי שגרס שיש לקטן זכייה מדאורייתא שינה את גירסת הגמרא, וכדרכו סובר ש"אין שומעין להגיה הספרים". בנוסף, כמו התוספות בסנהדרין, הוא מסרב לומר שהגירות חלה מדרבנן. אם כך עליו להתמודד עם שתי הבעיות שהעלנו לעיל. עליו להסביר, הן כיצד ישנה זכייה בגוי והן כיצד ישנה זכייה בקטן.

כדי להתמודד עם שני הקשיים הללו הרמב"ן מחדש ש'זכין' בגירות שונה מסתם 'זכין': "איכא למימר שמא שאני זכות גירות אבל בעסקי ממון אין זוכין לו אלא מדרבנן". ניתן להבין את הסברו של הרמב"ן בשתי דרכים. אפשרות אחת היא להבין שלדעת הרמב"ן (בדומה לדעת התוספות בסנהדרין) 'זכייה' בגירות אינה מדין 'זכין' הכללי, וממילא אין להקשות מפרטי דין זכין על דיני זכייה בגירות. אפשרות שנייה שנראית מדויקת יותר בדברי הרמב"ן היא להסביר שזכייה בגירות היא אמנם מדין זכין, אלא שדין זכין עצמו נחלק לשני חלקים שונים: זכייה בחפץ ממשי, וזכייה בדבר מופשט. על פי הסבר זה ההגבלה שנאמרה בגמרא בבבא מציעא לגבי זכיית קטן וגוי נכונה אך ורק לדברים ממשיים, אך זכייה בדברים מופשטים יכולה להיעשות גם בעבורם, וממילא ניתן גם לזכות להם בגיור.

ד. סיכום

ראינו שיש שלוש תפיסות עיקריות להבנת הזכייה בגירות.

- שיטת הרשב"א והרמב"ם: כפשט הסוגיה, הן מזכים לו את הגירות מדין זכין.
- שיטת התוספות בכתובות: זו זכייה מדרבנן ועל כן כל הגירות הזו מדרבנן.
- שיטת התוספות בסנהדרין: זו לא באמת 'זכין' אלא זכייה במשמעות שהוא ירוויח ממה שנעשה עבורו.
- הרמב"ן, לפי שתי ההבנות שהצענו בדבריו, יהיה או כמו הרשב"א⁶ או כמו התוספות בסנהדרין.

בברכת "למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא ה-להים אין עוד".

6. אם כי בשונה מהרשב"א, הרמב"ן מחדש שיש זכין במשהו מופשט לגוי וקטן.